

HANS DIETRICH

Boško Petrović

„Wenn ich sage Scheisskrieg“, sagte der Leutnant, „so meine ich, dass der Krieg, den man gewinnt, kein Scheisskrieg ist, und dies hier — meine ich — ist ein sehr, sehr schlechter Krieg.“

H. BULL: Wo warst du, Adam?

Egyenesen megdöbbsent, mi történik velem, ha elolvasom ezeknek a naplójegyzeteknek egy-egy részletét, mondjuk, azt az október 25-i feljegyzést, amelyben Hans Dietrich egy éjjeli őrtállás pillanatát rögzíti, valahol Szaloniki környékén, olajfák között:

... Wir standen nur 100 m vom Zuge entfernt, am Strande, Posten. Eine leichte Brandung belebte die Nachtstille. Einzelne Lichter blinkten vom jenseitigen Saloniki. Schafglöcken klangen in den Gärten. —¹

A világgal és önmagával való egybeolvadás és tökéletes összhang pillanata ez, amely, kiválva és megnőve a zaklatott, ideges visszavonulás hangulatából, minden felülemelkedik. Ez a pillanat nő. És mindenképpen tartósabb a robbanások, tűzvészek és mindenféle veszedelmek emlékénel, természetes, közönséges és nélkülözhetetlen, mint a levegő.

Valósággal megdöbbsentő, mi mindent ébreszt bennem, s miközben ezt teszi, azt is megmutatja, mi választ el engem ettől a véletlen katonától és mi kapcsol össze vele, egészen különlegesen, szinte ellenállhatatlanul. Egyszerre világosan látom, mit akarnék megtudni tőle és mit keresek az ő háborús Németországában, olyan utakon, amelyeken nem találkozhatunk. Útirányaink különböznek, de egy pillanatra úgy érzem, hogy ez csak látszat. S miközben ő bevonul Macedóniába, vagy kivonul Macedóniából, Banjskában lubickol, és a hegyek közt töri magát, vagy nyitott vagonjából gépfegyverezi valami partizán hegyszoros meredek szirtjeit, — én makacsul törtetek át a magam útjának már megkérgesedett, már megszurkült, de még mindig élő és ható rétegein, ugyanebben

¹ ... A vonattól csak száz méter távolságra őrt álltunk a parton. Halk hullámverés élénkítette az éjszaka csendjét. Magános lámpák pislogtak a túlsó partról, Szaloniki felől. A kertekben birkák kolompoltak...

az időben, ugyanannak a háborúnak ízével a számban, ugyanabban a maradéktalanul, az ütőérig, monotóniára és kegyetlenségre meztelenített korban, kitartóan és várakozással tele kutatom a módot, hogyan tudnám megérteni. Ezen a magamétól különböző úton haladva lesem, hol ütközik össze ez a két ellentétes irányba meglengtetett inga, ez a két véletlenül — ki tudja, milyen véletlen folytán — kiszemelt s már csak ebben a fikcióban, de mégis, maguknál a mohón kapkodó, pillanatnyi történéseknél tartósabb létű ólomkatona.

De ki ez a Hans Dietrich? — Ott ül ő a katonai szabványok szerint, előírásosan összeállított vonatszerelvény valamelyik vagonjában —, elől, a személykocsikban a tisztek, aztán tehervagonokban a katonák, a szállítóeszközök, a tábori konyha, az ágyúk és legvégül, háromágú talpakra szerelt gépfegyverek, fenyegetően égnek meredő csövekkel, a légiveszély elhárítására. Arca beleolvad azoknak az arctalan arcoknak a tömegébe, amelyekkel, nem tudván őket megkülönböztetni egymástól, oly gyakran találkoztam állomásokon, vagonokban, táborokban, németországi vagy megszállt városokban. Ez az arc nem mond semmit. Talán épp az a katonája ő, aki az augsburgi állomás egy mellékvágányán átszólt hozzánk, a szemközi vágányra tolatott fogolyszállító szerelvény utasaihoz, hogy tetszetek-e nekünk az ő stukáik. Éppen akkor érkeztünk Németországba, tele friss sebekkel és bizonytalansággal, egy háborúból, amelyben alig volt valakinek alkalmja akár csak látni is ezeket a hirhedt stukákat, a kérdés pedig egészen határozott volt:

— Wie haben euch unsere Stukas gefallen?

A kérdező egyike volt azoknak a katonáknak — ki tudja, melyik —, akik szabályos sorokban, egymással szemben ülve, pontosan kitöltöték az alacsony deszkafalú vagon lapos, nyitott négyszögét, egyforma szürkén a szürke egyenruhákban, páncélsisakkal a fejükön, a bajor április már alkonyatba hajló szürke ege alatt. Az állomási kellékek, vasszerkezetek, gorombán vakolt falak, festett és nyers deszkafelületek, korom és salak díszletében, a nehézkes döcögés hirtelen beállt szünetében, köztünk foglyok, a rácsozott kis ablakok homályába vesző, láthatatlanná mosódó arcok tömege és ököztük, a valamilyen új és talán érdekes frontok felé utazó, szépen sorba ültetett, de néma katonák között — ez a kérdés volt az egyetlen élő valami. Mindaz, amit addig a pillanatig átéltünk, kegyetlen volt és néma, s akkor annál hangosabban emelkedett fel a csöndből — a csönd törvénye és ritmusa szerint —, és egymás fölé zuhanó hangokká épülve, valahogy voluminózan és visszatartottan, kimagasodott, mint egy vén fatörzs. Ez volt az a pillanat.

Azután, a kérdésből kiérződött a győztes dicsekvése és bizonyos agyalágyult dölyfe is: De ez is hamar eloszlott, és én — talán az egyetlen, aki megértette — fölfogtam még egy tartalmát: a kérdező szükségét, hogy elrejtse, megvédje, sőt megvigasztalja magát egy kényszerítő erővel feltörő félelemtől.

De bennem egy másik világ dúlt. Egyszerre, mint egy álomból, föl-rázott a kérdés emberi tartalma, s ugyanakkor, már-már kialudt kétségveivel, elém toppant az a csak nekem, csak nekünk ismerős büntudat — vagy, mondjuk, szégyenérzet, hogy még csak arra se volt időnk, hogy kitapasztaljuk ezeket a nyomorult stukákat — és ezért, magam sem tudom hogyan, vissza kellett kiáltanom, oda kellett kiáltanom a választ, amihez ennek a katonának semmi köze sem volt, ami miatt nyomban megróttam magam, de amit, ha már egyszer elhangzott, többé nem rádírozhattam ki. Odakiáltottam:

— Wir haben sie gar nicht gebraucht!

Nem is volt rájuk szükségünk, kiáltottam, pedig azt akartam mondani, hogy nem a stukák győztek le bennünket. De mit érdekelte őt ez! — Felénk fordította fejét a szürke sisakkal, s egy egészen közönséges arc villant fel az acélszegély árnyéka alól. Rámnézett, de csak most jövök rá, hogy nem nézhetett se engem, se senki mást közülünk, hanem csak egy beszélő fekete rácsos nyílást, a pirosra festett vagonfalak valamelyikén. S a következő pillanatban már mindkét szerelvény el is indult, és így azonnymában és végérvényesen szétváltunk. — Miért ne lehetett volna ez, éppoly láthatatlanul, maga Hans Dietrich, puskásan, hátizsákkal, sisakkal, kurta csizmával a lábán, útban valahova Olaszország vagy Görögország felé, hogy aztán valahol, őrségen, egy olajfaerdőben, átélje és papírra vesse ezt a naplójegyzetet. Igen, Hans Dietrich, s egy katona-élmény, két-három sekémben odavetett mondatba sűrítve, számomra telistele sokszoros jelentéssel, sőt olyanokkal is, amelyek engem is éppoly lényegbevágóan felfednek, mint szerzőjüket — ha szabad ezt a professzionális, profán nevet használnom erre a kis naplóját írógató, tömegéből kiemelhetetlen, felismerhetetlen katonára. Ő csak írja a naplóját, s nem helyez belé semmi, de semmi becsvágyat, semmit, csak a mindennapos események pusztá megállapítását, hogy aztán ezek a mindennapos kis események, a játékkockák ötletlen következettségével egymásra rakódva, összeálljanak igazi lényegükké: azzá a szürke, elég véres, elég terhes, s végül is, elég iszonyatos unalomná — amitől végül minden földszintien-érthető és emberien-közönséges, úgyszólván szükségyszerű lesz. Minden, az élmény, és persze, ő maga is: voltaképpen legelső sorban ő maga — és vele együtt valamennyi baitársa —, egyszerre megfosztva a gonoszságnak attól a sötét, vagy ellenkezőleg, vakító oreoljától, amellyel, talán a hanyag képzelet inerciója folytán, alakját eddig körülvevők.

A sisakos augsburgi katona. — A lindai katonák harminchétből. A tóparti kaszárnyában, a parkos kikötőrész egy sarkában, úgyszólván a dél- és tenger-illatokat idéző nagy vízre épülve. Egy éjjel valami szűk ösvény véletlenül oda vezetett az épület mögé, a kivilágított nyaralóhely fényeiből a falombok hirtelen homályába, s a szembe meredő falon ablakok világítottak. Odabenn látszott, hogy a katonák valami nagy, akusztikus helyiségben, amelyet vízcsofogás, viháncolás, hangos beszéd töltött meg, fogukat mossaék és mosakodnak. „Mit csinálnak ezek a katonák?” kérdeztem Karl-Heinz-től, a kollégámtól, s ő így válaszolt: „Hát nem látod, fogat mosnak!” De én csak bámultam rá meglepetten, olyan különös volt ez, nem kevésbé különös, mint lindai házigazdáink egy elejtett megjegyzése. Munkácsalád volt ez s mi, kiránduló diákok pünkösti vakáción — amely Németországban fontosabb a húsvétinál — náluk találtunk természetesen olcsó szállást. „Ah”, mondta egy ízben a háziasszonyunk — s én, diákember a népfrontos légkörű Jugoszláviából, titokban azt vártam, hogy végre hallok valami igazán Hitler-elleneset —, „ach, wissen Sie, unser Führer, er will uns Frieden, Brot und Freiheit geben!” Nem hittem a fülemnek, de a frázis, mintha valami baloldali tüntetés ajkairól leste volna el, pontosan így hangzott: kenyér, béke és szabadság! — Az osztrák Anschluss ragyogó képű, felcícomázott katonája, Csehszlovákia komor és arrogáns megszállója és nyomban utána, a lengyel augusztus síkságot, port, napot és világot tajtékozva daraboló katonája; a nyugati frontok, Párizs, Norvégia előrenyomuló katonája; a Jugoszlávia útjain robogó katona, aki végül hozzánk is eljutott motorizált körútján.

Alig három-négy nappal a magyar határon tartott front elhagyása után, Szlavónián át gyalogolva találkoztam vele. Vrpoljei szállóhelyemen ütközött belém, hazatérőben Szerémség felé. Mindaddig nem voltak sehál

a németek, csak a nagy, ijesztő dolgok bekövetkezését megelőző furcsa űrt éreztük. Végül, amikor előkerültek, az is csak a hadtápjuk volt.

Valamelyest értettem a dologhoz, mert a mozgósítás után a hadosztály-bázisra kerültem és az utolsó néhány nap épp a mi hadtápegységeinkkel volt dolgom: parasztkocsik és mozgósított lovak végéérhetetlen oszlopaival, amelyeknek Eszéktől Vočineig, rendeltetési helyükig, — ez százegynéhány vagy még kevesebb kilométer — háromnapos döglesztő, erőltetett utazásra volt szükségük. Persze, ez az utazás gyorsabb is lehetett volna, de hát a német hadtáp, az tehergépkocsikból állt. Ezek a hatalmas, szürkészöld, még vadonatúj, gondosan zárt ablaknyílású, cirádákkal fedett gépkocsi-vagonok — az egyikben tábori konyha pöfékelő kéménye — döngve robogtak el az országúton az orrom előtt. Kiálltam a ház elé, hogy bevarjam és lássam őket, de akárhogy néztem, szempillantás alatt megjelentek és eltűntek, — mondhatnám túl gyorsan mammut méreteikhez, és végeredményben nem harcias szerepükhöz és rendeltetésükhöz képest. Elöl, a kocsisor előtt, középtűt és egészen hátul sisakos motorkerékpárosok, Kradfahrekek fogták föl kitárt karokkal erős nagy gépeik ölelését.

Látni ezt, akkor, azokkal a szemekkel, szinte hihetetlennek tűnt fel. De voltaképpen itt minden hihetetlen volt. Az is, hogy hullott szét egy hadsereg, hogy bomlott fel egy ország, hogyan viselkedtek az emberek, s persze, a németek felvonulása is. A mi felkészültségünknek és a mi felszerelésünknek, még feudális országutainknak, falvainknak és a legjobb esetben paraszti mód szétforgácsolt környezetünk szokásainak és ugyanilyen lelki alkatának — már pusztán e súlyos motorok zúgása, ez a gyorsaság, de elsősorban a szervezetségnek ez a bonyolult tökélye hihetetlen volt, mint egy álom. Ahogy ott álltam a vrpoljei országút mellett, a léckerítés mögött, még csak arra sem volt időm, hogy fölfogjam, mi az, ami ormóttan tömegével elrobog mellettem, s máris eltűnt, felfoghatatlanul, ismeretlenül és hihetetlenül.

Igy vonul át képeink zürzavarán ez a voltaképpen ismeretlen német katona. Néma, mint egy statisztá. A hitleri Harmadik Birodalom harcosa, az európai frontok gépesített katonája és, különösen a mi esetünkben, a balkáni megszálló csapatok elitharcosa, vereségek maghíntője, villámgyors áttörések mestere, aki páncélkocsikkal rajtaütve, levegőből lecsapva, ollóba fogva tipor el országot ország után, széttapossa, mint a tehénlepényt, borotváltan és gyűretlenül; de később is, amikor már körül-vették és mindenfelől szorongatták, dacosan és önmagához nem kevésbé következetesen — teljesen kimerült haditényeinek motorizált kompozícióiban: úgy is mint hadsereg, úgy is mint egyén. Képzetünkben nem is jelenik meg másként. Mintegy foglyul ejtve, kitéve a másik fél elemző szemének, belevetve egy világba, amelyet ő tett tönkre, az ő személytelen gonosztetteitől kővé vált, irtózatossá vált emberek közé, akik mégis, ebben a kőkemény merevségben és felfoghatatlan lemeztelenedésben, tűzhely és élelem nélkül, halottakkal körülfogva is emberek, — ő furcsamód nem változik. Ő továbbra sem létezik. Megfosztva személytelenül dekoratív, benzingumi-lénye földszinti és földfeletti konstrukciójának veszedelmes díszeitől, ez a katona, mint egyén és mint tömeg, valami határozatlan ködgomollyá foszlik. Igen szorgalmas, igen mozgékony, leleményes, nagyon gyakorlott, nagyon lelkes. De — nincs. Ő nem szeret, mi több — nem szenved, nem gyűlöl, nincsen fájdalma sem maga, sem a világ számára. Ő a mi képzetünkben éppúgy, mint később tapasztalatainkban is, nem egyéniség, azaz ember, azaz világ, hanem bizonyos csillámló tünemények: bombáit kioldó repülőgép, vassá vált rovarok logikájával előnyomuló tankok, motorkerékpárosokkal kísért hadtáp-osztagok, páncélyvonatok, gyilkoló és jodlizó (csak gyilkolni és jodlizni tudó) gyalogsági menetoszlopok, tábori fatornyokban árnyékként guggoló, őrszemek,

acélsisakkal árnyalt arcok, útban távoli frontok felé, fogat mosó, vihorászó és kivégzésre felsorakozó, egészséges és tiszta legények lidérc-képének kristályosodási pontja. O maga voltaképpen egy pont, egy tengely, egy üresség.

Es most, az egyikük által hátrahagyott kis naplófüzetet lapozgatva látom, hogy mindez még sincsen így. Ezt a valahol Szerémségben felejtett kis naplót ember írta, hozzánk hasonló. Miközben olvasgatjuk napi följegyzéseit és az olvasó rokonszenves naivitásával beleképzeljük magunkat az *én*-be, aki ezeket a sorokat írta, egy pillanatra az ő bőrébe és szerepébe vetve, nem érzünk valami különös idegenszerűséget. És épp ez az, ami, nemcsak az első pillanatban, meglepő: így nem éltük át a német katonát, így nem hallottunk róla. Hans Dietrich — hisz ez egy egészen közönséges ember, éppolyan, mint mi. Azonkívül, hogy természetesen a másik oldalon áll és talán,

— de minek töprengjünk azon, ami világos. Nézzük inkább azt, mi történik, keservesen, véresen, közönségesen. Háború van. Nincsen semmi érdekes ebben a háborús hánytorgásban, a kínos visszavonulásban az őszi és téli Balkán hegyszorosai közt, ebben a makacs törtetésben mindig csak északra, mind északabbra, csak hogy valamiképpen, akárhogyan is hazavergődjünk. Igen, egy pillanatra magunk is erősen kívánjuk ezt. Noha az otthon sem jelent menekvést, mert — magunk is megborzongunk, ha eszünkbe jut — odafönről az oroszok nyomulnak előre, s mindenfelől bezárul a láthatár. Hans Dietrich bizony kelepcébe került. De ő minden erejét összeszedve továbbra is igyekszik kikecmeregni. És ez az egész.

Mindannyian úgy érezzük, hogy ez az egész. S ha a gondolat ki is tépi magát e rideg és kegyetlen katonaélet hangulatának haldokló akkordjaiból, nem fog kikötni a mi Hans Dietrichünk háborús viszontagságainak bukvalis, hiteles sorrendjénél, amely így, értelmétől megfosztva nem is fabula, hanem csak történet, mindegy, hogy félbeszakadt történet-e vagy sem. Csak belefónódik ennek a folyamatnak a szálaiba, abba a fanyar, ködös és szürke közegbe, ami ezt a történetet körülveszi, különben épp úgy, mint a naplóíró szellemét is: az érdekesség s a fabulózus, tehát értelmi vonás teljes hiányába, ami egyszerűen zavarba hoz, annál inkább, mert ő maga mindettől csöppet sincs zavarban, sőt titkon egyetért vele; egy új minőségbe, amely ezt a kis naplót, minden más vonatkozása mellett, a maga módján, egy rendkívül korszerű és a legkevésbé csak német lelkiállapot egyenesen izgalmas dokumentumává — az egzisztenciális kiútatlanság szürkességét élő lélek dokumentumává teszi. És ha már idáig eljutottunk, könnyen felfedezhetjük, hogy ez a szellem az egész naplót áthatja. A háború és a háborús viszontagságok leírása végül is csak keret és kissé fárasztó tényközlés. Egyébként, mindez már el is múlt. De az általános hangulat túlélte. Az folytatódik. Az ma is él. Azt közvetítik, felerősítve, a világ életének további eseményei, amelyek nemhogy időszerűtlenné tennék, inkább fölerősítik és igazolják Dietrich naplójának egyenesen sorsszerű egykedvűségét és kelepcé hangulatát.

Ez csakugyan minden. legalábbis messze túlnő magán Hans Dietrich egyéniségén. De végeredményben hol is ez az egyéniség? A feljegyzésekben oly keveset lelünk fel belőle, hogy a legelemibb adatok is hiányzanak külsődleges társadalmi vagy akár faktografikus megjelenítéséhez. Ha akadnak is ilyen vonások, távolról sem mérhetők ahhoz az érdeklődéshez, amelyet ez a napló más kvalitásaival ébreszt: mint az események sűrített kivonata és túlhaladott regényességtől mentes adat az absztraktról.

A napló valóban nem ad plasztikus, mondjuk: figuratív képet szerzőjéről; mindaz, amit elmond, semmilyen minőségileg más vonással nem emelkedik ki egy kollektíva életéből. Mámorait, éhezéseit és jóllakásait, élvezeteit, fáradságait, fagyoskodásait, fosztogatásait és lövöldözéseit, mindezt és minden mást, nemcsak hogy másokkal együtt élte át, hanem a többiek módjára is. És éppen ezzel a majdhogynem személytelen, általános és szinte absztrakt vonásával, Hans Dietrich — ezáltal még szilárdabban építve figurájának absztrakt formáit — egybeolvad mindazokkal, akiket említ, és az összes többiekkel is. S így lassacskán Hans Dietrich, egy maszatos kis jegyzetfüzet Aladdinja, a német katona általános képét ölti fel. És mindezzel együtt — a napló tanúskodik róla — éppolyan ember marad, mint mindenki más.

Van ebben valami megnyugtató, valami normális, valami önmagunk felismeréséből, s ez, a megértésen túl, az egyetértés lehetőségét is felvilágitja. Annál is inkább, mert úgy érezzük, hogy nemcsak egy közönséges német katonáról van szó, hanem olyanról, aki a német katonák többségéhez tartozik. És éppen közönségessége s a többséghez tartozása miatt készek vagyunk odaállni Hans Dietrich mellé. Ha nem gondolnánk arra, hogy a másik oldalon áll, naplójegyzeteit olvasva azon kaphatnánk rajta magunkat, hogy mi is részt veszünk vándorlásában, vonaton és gyalog, a hegyeken át, éppúgy, mint ő. Természetesen, nem hagyjuk jóvá mindazt, amit csinál: de azt a tényt, hogy minderről ő maga tájékoztat bennünket, úgy értelmezzük, hogy maga sem hagyja jóvá. Nem értünk egyet eljárásaival, de egyetértünk azzal, ahogy elmondja őket, s ezt szinte kiegyenlítjük saját nemegyvetérettel. Az író menti a tettést. Az írást, a gondolkodást, a belső életet készek vagyunk tettek elismerni és erre — ősrégi, de nem eléggé elismert eljárás — megvan a mentségünk. Egyetértve ezzel a tettel, a többi is, majdnem mindent, hajlandók vagyunk menteni. Végül is, az átélés szelleméről van szó, a tények pedig... Utóvégre, háború van. S azt is meg kell érteni, hogy Hans Dietrich egy óriási, gyakorlatilag és lélektanilag még el nem pusztított szervezet vasmarkaiban van, egyike annak a sok ezer német katonának, akiknek parancsolnak. — És ha erre gondolunk, ezt a kis naplót szinte biztosielnek tekintjük, hogy Hans Dietrich nem ért egészen egyet, hogy bizonyos elítélő gesztus készülődik benne, amit mi is kívánunk, ha másért nem, márcsak azért is, hogy a mese érdekesebb legyen — ami, ne csalassuk magunkat, igen nyomós ok.

De ha már idáig eljutottunk, miért ne mennénk tovább egy lépéssel, — különösen, ha vizsgálódásunk egész váratlanul olyan területekre hatol, ahol bizonyos módon saját magunkkal, a magunk kifosztott idejével, a magunk sebeivel és halálával találkozunk? Már maguk ezek a megtalált dolgok és azóta szerzett értelmük elviselhető távolsága elég mentség arra, hogy nekivágjunk — mi, akik a háborút túlélve most ezt a naplót olvassuk — egy útnak, egy vizsgálódásnak, amely valójában csak csalóka sejtés, elég futó és önkényes ahhoz, hogy bármikor elejthessük, de elég sötét és ismeretlen is ahhoz, hogy akár csak egy pillanatra elidőzzünk benne.

Ebben a keretben Hans Dietrich, a német átlagkatona reprezentánsa, egész háborús rohangásával, hétfői dúlásaival együtt olyan ismeretlen erők függvénye, amelyeknek következményeit éppúgy, mint mélyebb okait, csak utólag lehet megítélni. Voltaképpen azelőtt nem is tekinthettünk rájuk úgy, mint most, eltávolodva saját rég kihűlt üszkös romjainktól és sírjainktól, belemerülve egy másik időbe, amely közös sorsba fogja össze az egyes halálok egész összegét és ugyanakkor, éppen kiáltó egyenlősége és összeegyeztethetlensége folytán, mostani, még tartó

életünket is. Mint soha azelőtt, a népek és egyének élete, s vele együtt a miénk is, mélyrehatóan, leglényegében egymásba fonódik, összekeveredik és mindinkább, minden megismerés és megértés, együttműködés vagy ellentét, barátság vagy szembenállás fölött, eluralkodik nemcsak a közelség, hanem a rokonság erőteljes érzése; a közelségé — minden lehetséges távolodás ellenére. Van valami lényegbevágóan közös kedvetlen vagy szívélyes érintkezéseikben, és ez összefonódik egyéni és közös mindennapjainkkal, szükségszerű, akaratlan vagy akár nem kívánatos szálakkal hurkol — mint egyébként most Hans Dietrich esetében is (akár viszontagságait, akár ezt a kezünkben tartott naplót nézzük).

Az, ami ezt az elegendést elindította, jól tudjuk, fájdalmas és borzalmas volt: Hans Dietrich háborúja és mindaz, ami benne és körülötte történt, — és az is, amit mi magunk éltünk át, a mi egyéni az egész tömegben talán jelentéktelen, de nekünk annál kevésbé semmis, mert egyedül csak nekünk megadatott egyéni eseteink. De azóta elmúlt ez is és minden egyéb, következőképp Hans Dietrich utolsó balkáni epizódja is, s a legelső benyomás, amit kis naplója akkor kiváltott. Akkori és jelenlegi magunk között elmozdíthatatlanul magasodik ez az átélt idő, elválaszthatatlanul mindattól, ami történt. Állnak ezek a napok és bennük, mindenki máshoz hasonlatosan, mi is, a magunk életével, annak ízeivel és bizonytalan sodraival, amelyeket el sem lehet képzelni a Hans Dietrich-től kapott döntő csapás nélkül. Ez a katona, kegyetlen és kísérteties tetteivel, felmérhetetlen mélységeket nyitott meg a mi természetünkben és a minket körülvevő dolgok természetében egyaránt. Es talán épp erről van szó. Talán az, ami most van, épp azért elképzelhetetlen anélkül, ami akkor volt, mert csakugyan másképpen nem is lehetne; legalábbis nem ilyen mélyrehatóan, ilyen keserű erővel, amely következetesen eltörölte korábbi életünk minden nyomát és véglegesen megsemmisítette azt a naiv-öntudatlan erőt, amellyel belevetettük magunkat. Talán épp ezzel kellett — s talán csak így lehetett — megfizetni az emberek mai, külön égaljak elválasztó regényességéből kiragadott közelségének árát; az árat azért, hogy ma egy lépéssel, vagy kettővel, esetleg sokkal többel is, közelebb kerültünk az — úgy érezzük — elkerülhetetlen általános emberi egységhez. Végül is, Hans Dietrich olyan erők eszköze, amelyekért teljesen nem lehet felelős, bár ezek a sötét és dühös erők épp enélke indultak ki, hogy kifejthessék hatásukat az emberek között. Jobban mondva, nem belőle, hanem általa — és épp ebben van minden. Ha ő volna a kútfő és letéteményes, az egyetlen, aki termeli és az egyetlen, aki termelni tudja őket, ilyen természetű gondolataink egy percére sem állapodtak volna meg nála. De ő nem az, — legalábbis nem ő egyedül az. Mert ha ez a katona, tudatosan és szabad akarattal, alá is veti magát a katonai fegyelemnek és a háború bestiális logikájának, s természetesen, kívánja is annak a félnek a győzelmét, amelynek oldalán harcol, színre lépve, a magával hozott rossznak okait — a háborúét, amely az ő számára is gyötrelmes vánszorgást és halált jelent — nem viseli tudatosan magában. Amint a napló is mutatja, semmi ehhez hasonló nincsen a tudatában, különösen ezekben az utolsó napokban, amikor vergődéseinek egész értelme egyetlenegy törekvésben csúcsosodik ki, s ebben nyugodtan egyetérthetünk vele: hogy végre már hazajusson valahogy. Az otthon, ez az, ami még életben tartja, ami miatt ellent tud állni, ez a tényleges célja és értelme még mindig példás fegyelmének és katonás agilitásának, — épp az, ami egyszersmind a legnagyobb, a legképtelenebb és egyenesen fantomszerű értelmetlenség is, ahová annyi sok év csatáinak, a nibelungi öldöklés, halál és pusztítás sötét iszonyatának végleges tartalma torkollik. Mintha mindez csak azért lett volna, hogy bezárva a világszerte két kézzel szórt gonosztettek és rombolások körét, visszatérjen a szintűgy szétrombolt és elpusztított talajra, ahonnan

clindult. Miért? — Ezt ők nem kérdezik. Nem kérdezi Hans Dietrich sem. Tetvesen és részeg kábulatban, utolsó leheletéig végzi irtózatoss kötelességét, gyászba borítva a világot, de önmagát is; s így is tűnik el, mint egy rossz kórságtól földreperve: a naplojából, a szemünk elől, majd később valószínűleg a világból is.

Mi pedig, kutatva az okot, hogy mi kényszerítette arra, amit tett, s mi kényszerítette arra, hogy ezt az előttünk jól ismert módon tegye, nem találunk reálisan fenntartható, értelmes s nemcsak a mi megítélésünk szerint valóságos érveket, és ezért föl kell tételeznünk, hogy Hans Dietrichben egyszerűen volt valami, ami olyan szolúciókat szult, amilyenek ez a legutóbbi is látszott. Azt kell hinnünk, hogy olyan erők, vagy inkább gyengéségek működtek benne, amelyek túlnőve a vizsgáló ész, a mérleget értelem és az óvatos érzelmek korlátain, mintha szándékosan megkerülték volna az emberi mellérendeltség, mérséklet és a beidegzett normák érveit, s valami elvakultságba, örületbe fajultak. Mert éppen ilyen elvakultak és örültek voltak Hans Dietrich céljai, amelyeket vele együtt milliók követtek fárasztó pedantériával, precíz és fatális konoksággal, kielégítetlenül önmagába fulladó éhséggel. — S ha így van, az ember egy pillanatra kísértésbe esik, hogy Hans Dietrich és az ő személyével reprezentált egész tömeget, egyszerűben egészen más szemmel nézze.

De ahogyan most tekintünk rá, ebben a mai helyzetben, amelyre az ő tisztátalan műve kétségtelenül nagyon is ráütötte pecsétjét, magunk is bizonyos értelemben áldozatai lévén, rajtakapjuk magunkat, hogy egy pillanatra azonos érzélemmel viseltetünk magunk és személytelen hódítóink és hóhéruk, Hans Dietrich iránt, majdhogynem kiegyenlítőde vele az eredményben, amit ez az elmúlt idő hozott magával. Talán ennek így is kell lenni! Talán az emberek közti különbség elmosódása — és egyáltalán mindaz, ami velük történik — szükségképpen pusztuláson és vértengeren át valósul meg, vagyis, közhellyel élve, ez az emberi természet kovácsa. S ha ebben a véres drámában Hans Dietrichnek a másokba belekötő és a békés emberek torkának eső fenevad nem rokonszenves szerepe jutott, a darab vége semmivel sem kedvezőbb a számára. Végül is kiegyenlítődik — ránézve elég keserves módon — az áldozatával, de megfosztva az utóbbinak kijáró nagylelkű elégtételtől: hogy hóhérat egy magasabbrendű sajnálat és fölényes megértés érzésével vehesse körül; s még egy reálisabb, de nem kevésbé hiábavaló elégtételtől: hogy minden logika ellenére, nem ő tartja a kezében az áldozatát, hanem az áldozata őt forgatja és elemzi, mint valami laboratóriumi preparátumot.

Amde akárhogy is van, Hans Dietrich teljesíti a kötelességét, és utolsó pillanatáig, éli a jó katona és a maga világához hű, kifogástalan német életét. S ezt olyan mértékben teszi, hogy az szinte meglepő volna, ha el nem terelné róla a figyelmünket feljegyzéseinek vagy reakcióinak egészen közönséges, „normális” jellege. A dolgok egész menetének és Hans Dietrich külön esetének ez a keresetlensége, Dietrich szokimondó, őszinte, sőt itt-ott bíráló magatartása, végül pedig a napló befejezése, illetve az a néhány befejező sor, amely szinte tökéletesen eleget tesz a drámai gradáció törvényeinek, s amely után a meg nem írt és többé meg nem írható dolgok határozatlan űrje következnek, — mindez azt eredményezi, hogy alig akarjuk észrevenni Hans Dietrich kétségtelen hűségét az ügyhöz, amelynek oldalán harcolt. Hisz ez is egészen természetes illeszkedik be a többi természetes körülménybe és mi éppoly természetesen vesszük, ha már beleegyeztünk, hogy elolvassuk egy német katona naplóját. Erről a hűségről tehát nem is kellene szólni. Sőt, talán még úgy is tűnhet föl előttünk, hogy szövegének utólagos elemzése, ebben az

utóbbi vonatkozásban, illetve ennek a hűség-reakciónak a kinyomozása, kissé blaszfemiaként hatna az után a végső bizonyíték után, amelyet következetességéről — sorsának következetességéről is — maga Hans Dietrich nyújtott.

Ezért most nem gondolok arra a véletlen körülményre sem, amelynek esetleg nagyobb jelentőséget tulajdoníthatnék, mint egy közönséges kísérő tünetnek, mint abban a pillanatban is, amikor, leereszkedve az elhagyott német lövészárók zúrzavarába, abban a kis bemélyedésben megtaláltam Dietrich naplóját: Rosenberg hírhedt könyve, a XX. SZAZAD MITOSZA piros vászonkötésű példányán. Noha ez a körülmény kétségtelenül bizonyít valamit, sőt talán mindent — (miért volt Hans Dietrich Taschenbuchja éppen Rosenberg könyvéé?; azért vette-e elő, hogy valamit beleírjon, vagy épp abban a pillanatban vetette papírra utolsó, előttünk ismert sorait, s aztán még annyi ideje se lévén, hogy a notesz zsebre tegye, ideiglenesen a könyvre tette?; kinek a könyvére, a sajátjára, nemde, vagy talán kölcsönkérte, esetleg valamelyik ismerőséé volt, aki épp a Mitoszt olvasta — de hiszen, mint maga írta, már nem maradt egyetlen intelligensebb társa sem a században —, és végül is, kinek a könyvére helyezhet az ember olyan intim dolgot, mint amilyen egy napló?) —, szívesen lemondok a Conan Doyle-os találgatás kétes élvezetéről és nem tekintem ezt ürügynek arra, hogy olyasmiről beszéljek, amiről a naplóban nincs szó. Sőt, Hans Dietrichkel folytatott párbeszédemből egészen kirekesztem még a rá gondolást is, mert ez a gondolat egyenesen vizsgálóbírói módon furakodna közém és közé és kész viszonyt teremtené ott, ahol ezt a viszonyt még csak keressük.

Mert meglelni a helyes viszonyt Hans Dietrichhez, világának egész bonyolult szövevényében, annyit jelent, hogy egy iszonyatos és iszonyúan embertelen hadigépezet mechanikus működésében megtaláljuk az embert, aki önmagában — mindegy, hogyan és miért — nagyon távol állhat mindattól, amit a háború kegyetlensége embertelenné fokoz, aki talán nincs is tudatában ennek, sőt talán egyszerűen kényszerítve van, hogy, ha már puskát adtak a kezébe, védelmezze a maga egyszerű kis közlegény-életét. Hans Dietrich följegyzéseiből ítélve ez is lehetséges, mert ezekben a naplójegyzetekben nyomát sem találni annak, hogy akár őt, akár bárkit is környezetében annyira áthatott volna a hitleri taji diabolika pátosza, tehát annak a könyvnek a szelleme, amelynek fedelén ez az ottfeljtett notesz pihent. Ez nincsen bennük és erről a szellemről, éppúgy, mint a vele ellentétesről is, Hans Dietrich naplója kapcsán csak — hogy úgy mondjam — kívülről következtethetünk, emlékezőseink tárgya és elindítója köré építve a tényeket, amelyek térben és időben meghatározzák, s szükségképpen hozzátapadnak, éppúgy, mint a könyv, amelyen hevert, de amelyet nem reflektált. Mert éppúgy, mint ez a könyv, a tények is elháríthatatlanok. Mi, az innenső oldalon, olyan jól ismerjük őket, hogy nekünk még csak az említésük is fölösleges; de egyébként, éppen miattuk vesszük kezünkbe Hans Dietrich naplóját, éppen miattuk nyomozunk a napló tulajdonosa után: hogy megtudjuk, milyen a lelke és milyen az arca.

Épp ezt teszem. Átengedve magam a németországi diákévek és fogolyidők forгатagának, önkéntelenül, szabadon, véletlenszerűen hozzáütődöm egy-egy archoz, jelenethez, szóhoz, amelyeket éppen mert azt a kort jellemzik, meg szeretnék találni Hans Dietrichben is. És meg kell lenniük benne, ha másképp nem, általános jegyeikben, alapvető színezetüknél fogva, egyszerűen mint légkör, amelyben neki is élnie kellett. És hogy ne lehessenek részrehajló ebben az igen szubjektív és nem mérvadó válo-

gatásban, lassanként egymás után elvetem a látomásaimat; egyiküktől azonban sehogy sem tudok szabadulni.

Ennél el kell időznöm, éppúgy, mint akkor, harminchétben, azon a júniusi estén, vagy inkább már éjszakán, amikor átvágva a fő útvonalakat összekötő és igen forgalmas, de akkortájt már kihalt Theresienstrassen, megálltam a tágas és széles Ludwigstrasse sarkán. E reprezentatív müncheni utca álreneszánsz homlokzatait végesvéig, a Feldherrnhalletől egészen a Siegestorig, szó szerint elborították a piros nemzetiszocialista zászlók fekete pókokra hasonlító horogkeresztjei. Ezek a zászlók, igen magas árbocrúdjaikon, amelyeket bő redőkkel eltakartak, a nagyváros megszokott éjjeli megvilágításában, mintha úsztak volna valamerre. A tekintet szinte akaratlanul végigsiklott rajtuk oda, ahol, az utca végén, valami történt. A távolból, a Feldherrnhalle felől, amely előtt az egész esemény lejátszódott, oda kúszott elénk, jól láthatóan — mert a széles utcát lezárták a forgalom előtt — valami tömeges szertartás ünnepélyes képe. Homályba vesző zászlóhegyek között úszott felénk, reflektorfénnyel öntözve, kísértetiesen lobogó fáklyák tengerén imbolyogva. Megtorpantam, társaimmal együtt — három-négy külföldi fiatalember — nem tudván, miről is van szó voltaképpen. Úgy álltunk a sarkon, mint egy torkolatban, aztán az ismeretlen és érthetetlen parádé felé fordultunk, és megindultunk abba az irányba, a szokatlanul és kényelmesen üres utca közepén. A tömeg felől kiáltozás hallatszott, amit, mintegy varázsütésre, csönd váltott fel. Aztán hirtelen dobszó harsant. Amikor megszűnt a dobpergés, egy magános hang folytatta az elindított hangvonalat. Valaki beszélt; a beszéd értelme azonban pusztán a hang erejében és modulációiban merült ki, abban, ahogy felszökött a magasba, aztán mint rezonáns visszacsattant, mintha vízbe dobnák, majd valahol mélyen, magában bugyborékkolt és egyszerre dühösen kiköpte magát, érezhető igyekezettel, hogy mindezt két magasabb tételbe fogja: az egyik elnyújtott és szenvedélyesen hívogató, a másik erélyes és pattogó, parancsoló volt! Amikor közelebb értünk a tömeghez, a beszéd már vége felé járt. A befejező, többször megismételt üdvözlések és a dörgő hangon ráfelelő, érthetetlen válaszok voltak soron. Minden üdvözlést és választ hirtelen, katonásan egybehangolt karfelemelések kísérték. Mindez igen különös volt. Tulajdonképpen minden különös volt így, közelről nézve: a szónokot karéjba fogó SA osztag, az egyenruhás, fáklyás ifjak tengere, a BDM lányok, a Feldherrnhalle loggiaja a szónok háta mögött s az erős fényben kigyúlt zászlók legyezőcsokra, amely mint egy oltár szökött fel a lábai alól. Voltaképpen az egész egyházi szertartásra hasonlított. A reflektorfény olyan sűrű volt, hogy egy-egy pillanatra tömjénfüstre emlékeztetett. A tömeg ütemesen föl-földörgött, egy karlendítés, s éppoly hirtelen elcsitult. Valami néma, súlyos, veszedelmes erő nyugodott a dekoratív zászlóredőkben. A fáklyák nyugtalan lángnyelveit nyaldosta az éj, mintha fagyalalttölcsérek volnának. De ez politikai gyűlés volt, nem egyházi szertartás. A templom, épp ott a közelben, sötétbe merülve hallgatott. Mégis, mindebben volt valami szakrális, valami hibrid és tisztátalan kettősség: vulgáris és reszketeg, olcsó és veszedelmes egyszerre. Egy pillanatra: a sötétség világa, mint valami látomás, jelenet a Faustból, aztán mégis: valóság, az utcakövek, a házak, egy szép és tiszta júniusi éjszaka világa, s benne olcsó díszletek, egyhangú, invenciótlan, önrészegítő ágálás; az a világ, amelyre a mai író ismeri a pontos, mégis különös kifejezést: érzéki világ: Valótlan, mégis létező; annak, aki nincsen benne — mint például mi, akik mindaddig nem ismertük a tömeghisztéria tényét —, hihetetlen, annak, aki benne van, valami állandó, hazug vagy igazi mámor állapota.

Nem a mi világunk volt ez és nem tudtuk megérteni. Nekem akkor sokkal jelentősebbnek és erősebbnek tetszett az a júniusi est, az a késő

tavaszi, a Ludwigstrasse és az Odeonsplatz pszeudoreneszánsz palotái és a közeli Englischer Garten meg az Isaar gyönyörű kék vize, a szépség egyetlen, nagy és mámorító, ismeretlen arca, amelybe minden fiatalság halálosan szerelmes. Ez volt az én világom, a mi világunk. S ez olyan erősen és kétségtelenül tartott és sodort bennünket, hogy minden más mellékesnek látszott. Talán épp ezért nem törődünk ezzel a nacionál-szocialista tüntetéssel sem. De egy pillanatban, ahogy ott álltunk közvetlen közelében, egyszerre, emlékszem, minden megállt, megfordult bennünk. Nem tudom, miért. Egyszerűen életérzésünk, vagy, még mélyebben, ennek az éjszakának és ennek a pillanatnak a képzelete sehogyan sem tudott összeolvadni azzal, ami ott állt előttünk, nem tudott belemérülni vagy akár csak érintetlenül áthatolni rajta, s valami fojtogatni kezdte a torkunkat, valami súlyos és veszélyes. Talán félelem volt ez — de komolyan kellett vennünk; nem voltunk többé képesek arra, hogy megkerülve ezt a gyülekezetet, mint egy friss, forró kátránnyal fedett utcarészt, az egészség fölényével és az érintetlenség gondtalanságával elhaladjunk egy képzeletbeli és számunkra épp ezért tarthatatlan élet egzaltációja mellett.

Hol ez az epizód Hans Dietrich oly közvetlen és oly személyi feljegyzéseiben? Valahol ott kell, hogy legyen bennük. Nekem, noha épp csak hozzámkoccant, akkor és azután, a későbbi időkben — amelyek erre épp elég okot szolgáltatnak — ez jelentette a fékevesztett német háborúzások végső miértjét. És most benne keresem azt, ami engem csak érintett, de ami öneki egész biztosan nem lehetett egyetlen és mellékes élménye. Valahol benne kell lennie, esetleg szó szerint is, de abban a tágabb, egyetemesebb formájában mindenesetre, amelyet a hirhedt hitleri Erlebnswelt inaugurációja jelent. Az a világ, vagy az a szellem, amely egy járvány fokozatosságával és következetességével, rombolóan és alaposan terjedt és terjed, orgiázva, gonoszul és elkerülhetetlenül. Elkerülhetetlenül Hans Dietrich számára is, ez az egy egészen biztos, méghozzá legkülönfélébb nemeiben, éppúgy, mint niederschönhauseni utcájának levegője: szükségszerűen. Ahhoz nem férhet kétség, hogy Hans Dietrich nagyon is jól ismerte, s ha ismerte, hol van ez a világ, ez a szellem, amely földszinti, földi, véres-valóságos mindennapjait alkotta; s amely végül is egész háborúzásának alapmotívuma, normája, erkölcsi-politikai célja, naplóíró hétköznapijainak alapja volt?

Ez a világ és ez a szellem nincs sehol. — Hans Dietrich őrségen rostokol, marhavagonokban utazik, az a fő gondja, hogy jut a fejadagjához, hol és mikor alhat, vagy iszik, rabol, énekel, óbégat, verekszik. És gondolkodik is minderről, ír is róla — és mégis hallgat. Ez az egész.

A nációk mindebből hiányzanak, s Hans Dietrich kis naplóját olvasva, úgyszólván értelmetlennek találjuk egyáltalán feltenni a kérdést, hol vannak. Hol vannak a nációk? Vagy, ha a kérdés így feltéve kellemetlennek tűnne, mert, istenem, egy dolog az NSDAP tagja lenni, és egészen más egy intim belső szeizmográf lengéseit feljegyezni, — hol vannak azok az elragadtatott, üvöltöző tömegek a müncheni Odeonsplatzról, vagy akár a berlini Niederschönhausenből, az SA és HJ egyenruhák, a dobok, fáklyák és Sieg Heil-ek — mindaz, ami eksztatikusán és következetesen, a német tömegek, de különösen a német városok mindennapi életét alkotta az egész végzetes, tömeghiszterizált Hitler-korszakban, amely kétségtelenül Hans Dietrich fiatalságának korszaka is?

S ha ez Hans Dietrich naplójában nincsen benne, akkor szükségképpen találnunk kellene benne valamit az ellenkezőjéből: ha mást nem, valami észrevételt, reakciót, esetleg nyílt szembehelyezkedést is. Mindegy, hogy milyent, mindenesetre nyílt beszédet. Végül is, a szükségszerű állásfoglalás világában élünk, minden és mindig ellenállhatatlanul, fárad-

hatatlanul állásfoglalásra kényszerít, mindegy, hogy beleegyezőnk-e ebbe, vagy sem. Egyszóval, lehetetlen hallgatni, ugyanakkor nem adva tápot annak a feltevésnek, hogy hallgatásunk is állásfoglalás, amit esetleg éppen kerülni akartunk.

Valóban, mire való a hallgatás? Az amúgy is tarthatatlan feltevés, hogy ez Hans Dietrich szembehelyezkedésének vagy különvéleményének jele — nem indokolható azzal, hogy nem lehetett beszélni, hogy az embernek titkolnia kellett igazi hangulatát, stb. Ez a kis napló elveszteni minden értelmét és értékét, ha — intellektuális vagy egyéb fogyatékságai mellett — megtagadnánk tőle azt, ami alapjában véve érdekessé teszi: a naplóíró szokatlan belső szükségét, hogy írjon, azt a furcsa, talán naivan esetlen, de hiteles, tehát valóságos őszinte szándékot, hogy írásban rögzítse — magát, világát, élményeit. S ez a kényszerítő szükség nem könyvvitel, sem dolgozat, amely megengedné a dolgok ilyen vagy olyan beállítását, hanem a legtöbbször testközelben született élmények úgyszólván fizikai lecsapódása, tárgyasodása, de ugyanakkor kísérlet is arra, hogy az élményeket leírva, tehát formába öntve, értékelje és minősítse. Nem-őszinteség, visszariadás, félelem vagy éppen hazugság fel sem tételezhető, ha meggondoljuk, hogy ez a katona mikor és milyen helyzetekben csapta föl olcsó és maszatos füzetkéjét.

Ha akart mondani valamit, megtehetette. Ne gondoljuk, hogy a hallgatás volt a más vélemény kifejezésének egyedül lehetséges jele a hitleri Németország világában, akár félelemből, akár az emberek minden pórúsát kitöltő egység és fegyelem miatt. Lehetett beszélni és beszéltek is, ezt magam is hallottam és láttam. S közben nem is annyira arra az érettségiző fiúra gondolok, aki Ernzenben töltötte kötelező Arbeitsdienstjahr-ját — a faluban vagy talán valamelyik közeli táborban —, s egy nap eljött hozzám, a haditogolyhoz beszélgetni. Nem tudom, miért; azert-e, mert hallotta, hogy van ott egy németül tudó hadifogoly, vagy tudom is én miért. A fiatalok naivságával nyomban az első szavak után közölte — mintegy bemutatkozásul egy fogoly értelmiségi előtt —, hogy elege van már ebből a buta munkaszolgálatból. Eppen így mondta: „Ich habe ihn satt, diesen dummen Arbeitsdienst...”, azt várva, hogy ezek után majd én további, veszélyesebb medrekbe terelem a beszélgetést. Ez pedig még negyvenegyben volt, az oroszországi hadjárat kezdetén, Hitler egetverő győzelmei idején. — Ehhez az ifjúhoz, hogy ne legyen egyedül, teljes joggal sorolom három-négy évvel korábbi egyetemista ismerőseimet, akik szintén más véleményen voltak és ezt fenntartás nélkül ki is fejezték.

De én, amint mondtam, mégsem elsősorban rájuk gondolok. Az ő kiállásuk mondhatnám inkább dialogikus jellegű volt, beszélgetés elindításának vagy majdhogynem jelenet kiváltásának szüksége diktálhatta. Viszont mindettől teljesen mentes egy másik, limburgi esetem, amely mai nap is meghökkent, elcsodálkozott, szinte izgalomba hoz.

A hadifoglyok egy csoportját vezettem át a táboron — első táborunkon, amelyet még oly szokatlanul öveztek a tükésdrótok — az ő barakkjukból az egészségügyi barakkba. Azon a helyen, amely a foglyok számára fönntartott területet különválasztja az igazgatósági barakkoktól, a kettős drótkerítéssel övezett fűutat ugyanilyen drótból font kapu zárta le, s a kapuban őr állt; mindezen kívül a külső, szintén kettős drótkerítés mentén is szabályos távolságban gépfegyveres őrszemek strázsáltak.

A mi örünknek a belső kapunál az volt az egyetlen feladata, hogy kinyissa és megint becsukja a kaput, ellenőrizve, ki, hova és miért megy. Különben hallgatott, mozdulatlanul és magányosan. Mintha ez lett volna eleve elrendelt állapota; amint egy pillanatra elmozdult, hogy kinyissa vagy becsukja a kaput, máris gépiesen visszaállt őrhelyére. S a járókelők

csak egy-egy szót vetettek oda neki, arról, hogy hova tartanak („Revier”, mondták, „Post”, „Kommandatur” vagy efféléit), ő pedig ezt az odavetett szót, abban az eleve elrendelt mozdulatlanságában, egyetlen néma és jóváhagyó pillantással könyvelte el. Ez volt minden, ami közte és köztünk lejátszódott, s egyben ez volt egész elfoglaltsága három- vagy négyórai szolgálata alatt.

És mégis, mi meg ő, két tökéletes ellentét, két külön világ voltunk, súlyos és veszedelmes, fölénk magasodó erők találkozásánál; s ugyanakkor, mint egyének, teljesen hozzáférhetetlenek egymás számára, mint két számtani ismeretlen. Pillantásaink összevillanása ott a kapuban nem volt más, mint két szembenálló csatárlánc tűzkeresztezése. Egy pillanattig tartott az egész, de meg kellett szakítani; csak akkor mehettünk tovább.

Ott állt, mozdulatlanul a sisak alatt, csak nézte, ki tudja hogy, a jövő-menőket, nézte, ki tudja hogy, a foglyokat, akik bementek a barakkokba, vagy kiléptek a barakkokból, vagy ott ácsorogtak, csoportosan vagy egymagukban a kis udvarok négyszögében, nézett valamit, ki tudja mit, bennünk vagy fölöttünk, valahol az ő világában, amelyhez kizárólag és mindenestől tartozott, és nem ebben a megvetett és minden tekintetben alacsonyabb értékű kozmoszban, amelyben az ő világának végleg legyőzött ellenségei mozogtak. Ki tudja, mit nézett és mire gondolt, de hogy ez a tábor egyáltalán nem érdekelte, hogy távoli és közömbös volt számára, arra megesküdhettünk volna.

És mégis megtörtént, hogy e személytelenül egyforma katonaarcok egyike nem így rezonált. Mert miközben a csoportunk elhaladt a kapu előtt — csak mi voltunk, tízegynéhány fogoly —, ez a katona néhány különös szót vetett oda nekem (éppen nekem, mert amikor meglepetten, mondhatnám, ijedten felkaptam a fejem, láttam, hogy engem néz). Egy német mondatot morzsolta el, amelyet csak én hallhattam, semmiképp sem az egész csoport, mégis elég hangosan és úgy ejtve, hogy azt itt a táborban csakis azon az egy helyen lehetett kimondani. S ő ezzel teljesen tisztában volt. Tudta, hogy ilyesmire minden más hely vagy személy alkalmatlan lett volna, kivéve minket, alig érkezett, nyelvet nem értő és csak úgy véletlenül áthaladó jugoszláv hadifoglyok kis csoportját.

Ki tudja, talán habozott is, hogy egyáltalán kimondja-e ezt a mondatot, s hogy éppen előttünk mondja-e ki; talán azt gondolta, ezeknek megmondom, vagy nem, inkább amazoknak; de az is lehet, hogy magától szakadt ki belőle, mert erre ösztökélte a külsőnk, jobban mondva épp az én külsőm, járásom, hallgatásom és leejtett fejem. Mert a mondat így hangzott. Akárhogy is volt, az, amit ez a katona kimondott, éppúgy szólt nekünk, mint önmagának, bár szavai kizárólag minket illették és mintegy bátorításul szánta, éppúgy kifejezték az ő belső szükségletét. Mi csak annyit jelentettünk a számára, mint a Trajanusról szóló mesében a csodálatos termőföld, amely a bodzafasíp által visszaadja az elrejtett szavakat.

Mi tehát mentünk át a kapun s a szobor-néma őr hirtelen megszólalt:

— Warum so niedergeschlagen? Kopf hoch! Es wird nicht immer so bleiben!

Ez volt minden; minden, egyébként, amit így elmenőben mondani lehetett s ha így vesszük, sok is volt. Mert valóban elmerülten és lehajtott fejjel lépkedtem, és amíg a hang fölrazott és amíg megértettem, hogy ez a hang hozzám szól, hogy ezek szavak s hogy az, aki mondja, egy német őr, és még mélyebben: hogy az, amit mond, nem valami tiltó figyelmeztetés, hanem olyan mondat, amelynek jelentése és mélysége van; szóval amíg voltaképpen meghallottam és megértettem a szavakat, már el is haladtam az őr mellett, aki továbbra is mozdulatlanul és ki-

fejezéstelenül állt, puskával a vállán, egyedül a láthatáron. Mindez voltaképpen nagyon rövid ideig tartott, beleesve a mozgásba, a léptek zajába, a hely szokatlanságába, de egyszerre magától elmélyült és kiterjedt, hirtelen láthatatlan, mégis szinte kemény ezüstbe vésett dimenziókat kapott. Ezek a szavak, amint belémhatoltak, felmelegítettek, mint az alkohol. Egy rövid pillanatra egyszerre minden rengeteg eseménnyel telítődött: az, ahogyan fölkaptam és odafordítottam a fejemet, hogy elfogjam a katona szavait, mintha utólag nyúlnék értük, amikor már elhangzottak, de még az utolsó pillanatban; és az, ahogyan ő beszélt, olyan tartással, mintha nem beszélne és mintha az égvilágon semmi sem történne; ahogyan rámsandított a sisak árnyéka alól, olyan pillantással, amely voltaképpen szavainak egyetlen kísérője volt, sőt mintha az iménti szavakat csak ez a pillantás mondta volna ki; meg az is, ahogyan egy szempillantás alatt fölfogtam, hogy nem szabad visszafordulnom és kimutatnom, hogy egyáltalán valamit is szóltak hozzám, hogy valami is történt (a többiek, nem értvén semmit és nem is törődve semmivel, tovább lépkedtek) — sőt, hogy ennek nem szabad teljesen az ő tudatába se beférköznie; és végül az, ahogyan magamhoz tértem és továbbmentem, még mindig fülvélve a kimondott szavak visszhangjára és ébredő értelmeinek különös világára, — mindez, hirtelen és teljesen megváltoztatva hangulatomat, a legmélyemig hatolva, mint egy másféle valóság s egy lehetséges, reális, de rajtam kívülálló reménység csírája, tele volt kibokrosodó változással, bár rendkívül rövid ideig tartott. Két-három lépés után már semmi sem volt belőle. Mégis, ez az ór létezett s mint egy fénysugár ma is tart bennem, belémvilágít, szinte erősebben az egész német sötétségnél, amelyet azóta ki kellett tapasztalnom.

S ő nincs egyedül. Csatlakozik hozzá egy másik ór (abban a helyzetben csak örökkel, katonákkal juthattunk érintkezésbe), ezúttal még a falumból, egyike azoknak, akik — összesen ketten-hárman — őriztek bennünket a régi falusi iskolában, amíg vonatra nem kerültünk. Ott állt a tanteremből udvarra vezető folyosó előtt, amelyen mi, összetereltek, valamikor mint diákok futkostunk, most meg csoportba verődve tolongtunk idegesen, elgondolkozva, izgatottan, vagy valami merev nyugalomba veszve, a tanteremtől az ajtóig, ablaktól ablakig. Már kezdett gyülekezni a rokonság is, hogy kikísérjen bennünket, elhozza a legszükségesebbeket, hogy egyáltalán lássa, mi történik — mert a falubeli németek úgy csaltak el bennünket az iskolába, mintha egyszerű nyilvánartásról volna szó, motyó nélkül — s az asszonyok a percről percre mindinkább, mind fojtóbban növekvő bizonytalanság miatt itt-ott már könnyekre fakadtak. Még próbáltak uralkodni magukon, normálisan beszélgetni, rákényszerítve magukat, hogy ésszerűek maradjanak, hogy ezt az egész látványt — ajtó mögé szorított, német katonákkal körülvett csoportunkat — holmi átmeneti formaságnak tekintsék, s a szaporodó tömeg, így beszélgetve, egyenletesen zsi bongott. De egy-egy pillanatban valahol, valakinek a szájáról elszabadult egy szó, egy mondat, fölcsapott, mint egy sikoly, mint egy fájdalmas zokogás, mint egy siratóének. Ilyenkor mind egyszerre elhallgattak és megfordultak. De addigra a feltörő jajkiáltás már elcsendesedett. S akkor, még kényszeredettségben, folytatódott a csendes, duruzsoló beszélgetés.

De az izgalom, belülről, ragályosan, egyre nagyobb, szélesebb, mélyebb hullámokat vert. Mindnyájunkat rabul ejtett ez az érzés, egész lényünkkel vittük át egymásra, úgyhogy végül az ajtónálló ór is hatása alá került ennek a visszafojtott, de egyre hevesebb belső forrongásnak: szemet hunyva megengedte a beszélgetést az ajtón keresztül, sőt kissé meg is nyitotta, hogy elbúcsúzhassunk a hozzátartozóktól. Persze, nem eresztett oda mindenkit, mert ez elkerülhetetlenül tolongást idézett volna elő, hanem csak azokat, akik ott voltak a közelben, és csak rövid időre.

Hozzátapadt a falhoz, a félignyílt ajtó mellett, s miközben mi kapkodva, nem is tudva, mit részesítsünk előnyben, beszélgettünk a miéinkkel, izgatottan szorongatva a kezüket, szükségképpen tanúja volt búcsúzkodásunknak és szavainknak.

Most már nem tudom, hogyan történt, talán valamit megértett a szavainkból, annyi bizonyos, hogy egyszer csak őt is bevonták a beszélgetésbe. Valaki a kívülrőlők közül — mi ugyanis folyton azt kérdegettük: mi lehet ez, mi lehet ez — németül szólította meg, kifejezve nagyon is indokolt aggodalmát értünk, olyan módon, amely nem hagyott kétséget afelől, hogy esetleg az életünk is kockán forog, hogy kínzásról és halálról is szó lehet. Belső hangulatunk, a kétségek, félelmek, előérzetek hullámverése már egészen odáig, a föld és a sír széléig hatolt. A feltevés, bár ésszerűnek, mégis inkább képzelődésnek tetszett. (Teljesen valószínűtlen, de ez mégis csak ilyen értelemben merült fel. Rajtaütésszerűen, félrevezetéssel összefogdostak bennünket, szerbeket, de miközben az izgalomunk nőtt és terjedt, már ahogyan az ilyen állapotok az emberben terjedni szoktak, ösztönösen, mint az árnyak, tüzek vagy vizek rohamos növése, amikor percek alatt kitöltik a környezetadta formákat, az értelemre hallgatva — az észnek azzal a szemernyi maradékával, amely sohasem alszik ki — úgy gondoltuk, hogy a halálnak, a szenvedéseknek és efféléknek rólunk, hozzátartozóinkról, hangunk mélyéről visszaverődő látomásai mégiscsak látomások, hazug árnyképek. — Odakinn azonban, a szomszéd épületben, a községházán, ahol az elfogottak jegyzékét állították össze — ez az érthetetlen német nyilvántartás az utolsó ítéletre —, mint később megtudtuk, nagyon is komolyan és valóságosan tárgyaltak erről: a halálról. Ott ez közigazgatásilag kézzelfogható lehetőség volt. Emberek, akiket gyermekkorunk óta jó cimboráinknak ismertünk, követelték a németektől, hogy végezzenek ki bennünket: csak a még rendezetlen helyzetnek köszönhetjük (az egész jugoszláv hadsereg még az országban, az első hadifogolyszállítmányok épp hogy alakulóban), hogy a németeknek nem volt idejük ezt végrehajtani. — Ma is megrémít, ha arra gondolok, hogy az, ami bennünk csak riadt, szörnyeket látó képzelődés volt, egy másik lélekben igazi, kézzelfogható valóság lehetett, mint a kenyér, a sár, az üveg. — Miféle lélek ez?)

Szóval az őrt bevonták beszélgetésünkbe, annak fölkaavart, bár visszafojtott belső áramlásába, amit ő maga is megérezett. Mi lesz velük, kérdezték tőle, elviszik őket örökre, hova, miért. Ezt ő persze nem tudta. De kiálthatott volna egyet, s ez volt a kötelessége, becaphatta volna a nyitott ajtószárnyat, szétzavarhatta volna a kint gyülekezőket, megtilthatott volna minden további beszélgetést. Miért is ne? Hiszen ez mindamellettt könnyebb is lett volna és végeredményben az igazságnak megfelelőbb: ő valóban nem tudott semmit, nem is kellett, hogy érdekelje semmi; s ha úgy cselekszik, semmivel sem súlyosbítva a foglyok sorsát, csak megkönnyítette volna a maga dolgát. De ő nem ezt tette. Láthatóan megzavarodva, valami belső kelepchébe terelve, belepirulva zavarába, mindenestől beleélve magát a beszélgetésbe, amelyet teljesen fölfogott, bár szavait nem értette, ez a katona egyszer csak kiejtett a száján egy mondatot, amivel egy csapásra megnyugtatót, mintha olajjal öntött volna le, egy emberi mondatot, mert úgy ejtette ki, mint olyan ember, aki hiszi azt, amit mond és úgy is cselekszik.

— Wir sind doch keine Menschenfresser — mondotta az ő — hiszen nem vagyunk emberevők!

Csakugyan. Mindarra, ami bennünk forrt és bugyborékkolt, épp ezt kellett mondani, épp ezt a durva, földszintien primitív, szinte megszegyenítően közönséges, de egyedül kellően erős, kellően egészséges figyelmeztetést. A nyugalmából kikökkentett katona jól megérezett aggodalmaink és számára érthetően meglepő kérdéseink kutyaszorítójában mondta

ezt, legbelső énjéből reagált, a maga egyszerű emberi logikájával. — Wir sind doch keine Menschenfresser! — emlékszem, hogy ezektől a szavaktól egyszerűben magamhoz tértem. Igen, valami különös kezdődik és történni fog, aminek történnie kell, de a németek azért mégsem ember-evők, nem igaz? — így gondolkodott az őr. És, tudjuk, nem volt igaza. Mert ha valamik voltak, akkor éppen emberevők voltak. Ők voltak azok, akik magukkal hozták és belénk ültették a csíráját egy ragálynak, amely, igaz, nemcsak az övék volt, — de az az egyszerű őr ott, a falusi iskolánk ajtaja előtt, egész biztosan mentes volt ettől a ragálytól.

Mintha nem is kellene továbbmenni Hans Dietrich alakjának felderítésében, illetve azoknak az egyetemes emberi vonásainak kutatásában, amelyeket sorsdöntőknek érzünk benne. Mert emberekről szólva, mi lehet nagyobb és súlyosabb, mint az, hogyan élnek egymásban, hogyan viszonyulnak egymáshoz; mi lehet jelentősebb, sorsdöntőbb; és önmagunk, saját állapotaink átélésében mi mérhető (kivéve talán a halál küszöbét) azzal a pillanattal, amikor szentől szembe kerülünk egy másfajta, idegen élet térségeivel; amikor egyszerre kilombosodik előttünk a másik ember egyénisége, az a nem-én, aki számtalan különböző megtestesülésben sokszorosítva, voltaképpen csak egy másik arca az egységes emberi természetnek, a mi saját természetünknek?

Elég csak hozzáúrlódnunk valakihez ebben a valóságos, közönséges, levegő gyanánt magától értetődő és gyakran épp oly észrevétlen emberi szférában, hogy tapasztalhatassuk, mit jelent ez a találkozás az emberi természettel, hogy értelem, értékei, alakzatai — mintha csak messzebbre tolt, kívülálló magunkat sértettük volna meg — egyszerre szétfutnak bennünk és körülöttünk és attól a pillanattól fogva egyszerre ettől kezd függni nemcsak a sorsunk, hanem egész önismeretünk; éppen úgy, mint ahogy mások is, a nem-ének összessége, nemcsak személyiségünk értékét, hanem egész egzisztenciánk pusztá ténységét is, igazoló vagy elítélő célzattal, arra vezetik le, amit másokkal tettünk, s szinte kizárólag ebből a szempontból ítélnék meg bennünket. S akkor ez a bensőséges, homályos, fájdalmas vagy jóllakott és elheverő, kéjes vagy elkeseredett, de mindenképpen súlyos és minden más természeti jelenséghez hasonlatosan önmagába zárt jelenlétünk az időben, a reflexek valóságos tömkelegét szüli, amelyek aztán szétáramlanak mindenfelé, minden dologra és egyértelműen követelik tőlünk a legsúlyosabb, de elkerülhetetlen választ: az értelemről, az okról. Miért, miért? — ez a felbomláshoz hasonlító állapot, a hús-vér valóságú élet felmorzsolódása válaszokká, igazolásokká, bizonyítékokká — szavakká és lelki tényekké; az anyagi és spirituális dolgoknak ez a folytonos egymásba szivárgása, aminek mindnyájan alá vagyunk vetve. Hans Dietrich is, persze. neki sincs joga megtagadni a választ, kérdés nélkül sem, mindarra, ami felől itt faggatjuk, nincs joga azt mondani, se nekünk, se önmagának: semmi közöm az egészhez.

Márpedig az ő válasza éppen így hangzik: semmi közöm az egészhez, teljesítem a kötelességemet és ez az egész. Minek mondanám valakinek: Kopf hoch! vagy: Wir sind doch keine Menschenfresser!, minek panaszkodnék az ostoba katonaéletre, vagy minek szólítanám le ezeket a görögöket, albánokat, szerbeket egy cigarettáért: He, Kamerad, hast du eine P-p?, ezzel kimutatva, hogy valami felsőbb hatalom ellenségükké rendelt ugyan, de azért végeredményben magam is, éppúgy, mint a többi Landser, csak ember vagyok, akárcsak ők? Minek ez nekem?

De ebben a kérdésben, amelyet föl sem teszünk neki, Hans Dietrich semmiképpen sem menekülhet a válaszadástól. Meg kell adnia a választ. Ez a válasz fölöttébb szükséges, bármennyire is igyekszik Hans Dietrich

csak azt élni, amit muszáj és ha százszor is csak erről beszél, utolsó pillanatáig, az utolsó pillanatig sem magyarázkodva, bár tudván tudja, hogy amit tesz, az rossz. Lám, mit muszáj tennem — ebben a gondolatban látjuk kicsúcsosodni ezt az egész zaklatott életet, amely szinte napról napra, futtában és ideges kézírással jegyzi azt, ami történik; jegyzi a háborút, az elállatiasodást, a hullákat, fosztogatásokat, a káoszt és a mindebben való engedelmes kitartás szükségét; mindazt, amit a háború jelent és amire az ember a háborúban kényszerül. De ez nem elég.

Hogy is volna elég egy ilyen, vagy bármilyen másfajta őszinteség, amely csak önmagát, csak a maga világát látja; ez az összpontosított, következetes és mozdulatlan elfogadása, élményanyagga konzumálása egy világnak — egy egész világnak az Égei-tengertől a Dunáig —, mintha az nem volna egyéb, mint egyszerű, kényvemnek alávetett anyag, amelyen uralkodhatom, amellyel természetszerűen, szabadon rendelkezhetem? Mert Hans Dietrich éppen így jár el, méghozzá olyan mértékben, hogy az a vele együtt útrakelő olvasónak már szinte kellemetlen. — Minden nyíltsága és fesztelensége ellenére, vagy éppen e nyíltsága és fesztelensége miatt, annyira uralkodva magán és belső erőin, hogy nemcsak nem jön zavarba, hanem még bíráló is tud lenni, ez a katona, folyamatosan papírra vetve megfigyeléseit erről az idegen világról, erről a mi világunkról, soha egy pillanatra sem esik kísértésbe, hogy néha megálljon előtte, akaratlanul, szükségképpen, természetszerűen, mint ahogy meg kell állnunk egy idegen küszöb, levél vagy beszélgetés előtt.

Hogyne volna helyenként egyenesen bántó az a mód, ahogyan Dietrich átvonul e szelíd, egzotikus vagy hátborzongató látképek világán, görögök, macedónok, siptárok, boszniai és szerémségi parasztkok világán, ahogy élvez benne, táplálkozik. Lélegzik, pihen és verekszik. anélkül, hogy csak egyszer, magában, tudatosan megtorpanna. ráeszmélne, hogy idegen, ismeretlen és végeredményben sérthetetlen területre lépett? Hans Dietrich megsajnálja a siptárt, akinek egy gránátszilánk szétloccsantotta az agyvelejét, leül pálinkázni a bosnyákkal, aki fenséges vacsorával, káposztával és szalonnával vendégelte meg, elmereng egy macedóniai falusi iskola békés látványának lenyűgöző pianisszimóíán. élvezettel, mondhatni, a búcsúzó nyaralóvendég envhe mélabúijával lubickol a görög tenger hullámaiban, vagy a banjskai melegforrás vizében. — de egyetlenegyszer sem gondol arra, hogy mindaz, amit lát és átél, amit gyilkol, egy külön világ, a maga külön értékeivel és dimenzióival.

Dietrich nem kérdez semmit. Pedig nem is várunk tőle semmilyen határozott kérdést vagy valami különös érdeklődést ennek a világnak a jelenségei és emberei iránt, semmilyen nyilatkozatot, legkevésbé politikait. Bár az idő tájt már odajutottunk, hogy egyes német katonák — nemcsak a mi tudomásunk szerint — dezertálni kezdtek (méghozzá nemcsak a büntető zászlóaljkból, amelyek egyszerre szintén a szemünk elé tárulnak), a politikai talaj ez esetben továbbra is maradjon ominózus számunkra, ne tévedjünk rá. Nekünk valóban tökéletesen mindegy, hogy Hans Dietrich szóban forgó hallgatásában olyan jellegzetesen felismerhető egy bizonyos politikai aggodalom, egy bizonyos felfogás; amely, noha a rend, a fegyelem és a bajtársiasság nevében kifejezett reakcióként hat, mégsem egészen az. Végül is, ez teljesen érthető, ez szervesen beleillik a történéseknek abba a keretbe, amelyet ez a napló megfest, és ezúttal, amikor egy egészen másfajta hallgatásról van szó, igazán nem számít. Ezt megérthetjük, elfelejthetjük. De semmiképp se felejtethetjük el Hans Dietrich egyéni viszonyulását a világhoz, amelyben él, a mi világunkhoz és végül hozzánk.

Meg kell mondani, hogy ez nem amiatt van, mintha azt szeretnénk, hogy magunkat ismerjük föl benne. Mi ehhez nem magunk miatt ragaszkodunk, hanem miatta, Hans Dietrich miatt, az ő emberi alakja

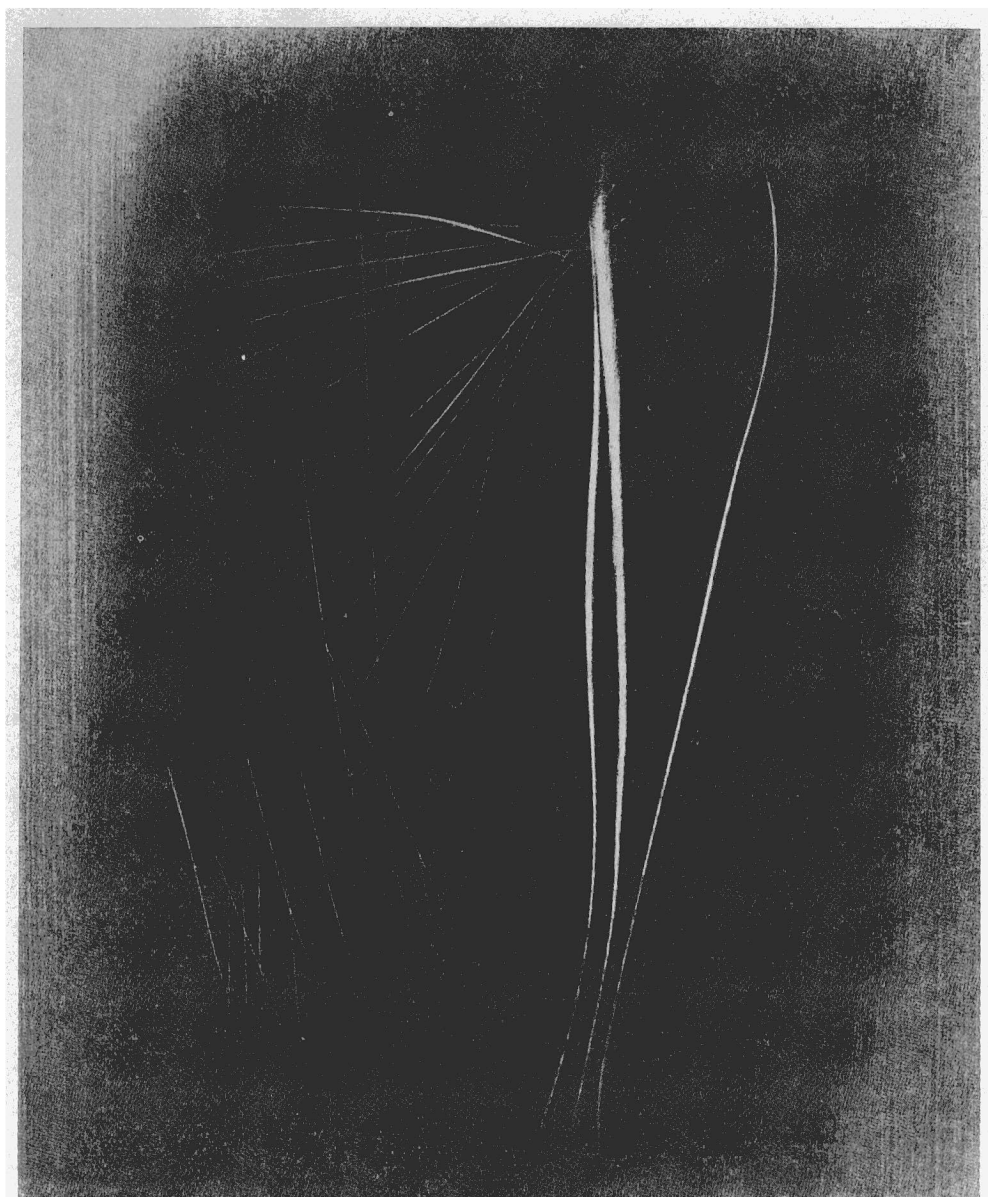
miatt, saját magára, mások nélkül csonka emberi teljességére vetítő sejtései miatt. Egészen mindegy, hogy ezek a mások ebben az esetben mi vagyunk.

Ez nem kinyilatkoztatás, ez egy emberi önarckép befejező ecsetvonása, végső igazolása és a komplett Hans Dietrich csak egy ilyen önsejtés, szükségképpen egész környezetét is felölelő önarckép segítségével alakulhat ki — mint egy megtorpanás az örök idegen és emberileg egyenlő előtt —, s ez az egyetlen szempont, amely méltóképpen igazolhatja. Miért, miért — ez a végső kérdés, amelyet itt sem lehet megkerülni.

Távol áll tőlünk, hogy ezt a sejtést valamiféle ismeretnek vagy valamilyen racionális érdeklődés tárgyának tekintsük, sokkal inkább, vagy mondjuk sokkal borzalmasabban felismerjük az egyén életének és halálának abban az önbecsülésében, amely az emberi méltóság végső fokmérője. Ezek a sejtések egy végső, mindenen túli dolog, egy patetikus és nehezen elviselhető magasság és feszültség elemei. De Hans Dietrich itt van, s azok körülötte. Az élet és a halál és mindaz, ami körülöttük kereng, a félelem és az önbecsülés, — ezek azok a súlyos érzések, amelyek Hans Dietrichet naponként megkörménykezik, kegyetlenül belevetve abba a zavarodottságba, esetlenségbe és szégyenkezésbe, amely mindig jelentkezik, valahányszor az élet-halál, a nemegzisztencia-egzisztencia-nemegzisztencia irtózatossá és gyönyörűséges jelensége saját, de mégis tőlünk függetlenül a világba dobott, abszolutizált lényünk formáját ölti.

De ez a sejtés nincs sehol. Hiába várjuk: mintha fal venné körül Hans Dietrichet és ő be volna falazva a maga német katona világába, csak az létezne számára. Ötöle azokhoz a túloldalon — az ő földjükhöz és világukhoz — nem vezet az emberi megértés hídja, azaz külön sajátosságuknak és emberi jogaiknak megsejtése, — azok odaát még csak nem is ellenségei. A legtöbb, amit ez a Hans Dietrich mutatni képes irántuk, egy átmenetileg leereszkedő, nem fönnhéiázó magatartás. S ilyen, magában mozdulatlan, mindenek fölé emelkedő ambiensébe befalazott marad ez a német reprezentatív átlag katona az utolsó pillanatáig — egészen a tovább nem írt füzetlap néma és fehér küszöbéig, addig a mondatig, hogy „az irtózat képeit semmi sem törli ki az emlékezetből”, ahol a napló megszakad, abban a pillanatban, amikor az élet-halál réme a naplóírónak már-már szemére kúszik. — Meg lehetünk győződve, hogy Dietrich — ha megérte — úgy érte meg ezt a pillanatot, ahogy egy ilyen katonához illik; nem mutatva jelét, hogy teljes emberré vált.

Igy forgatom most a kezemben őt és ezt a kis naplót, hiteles darabját egy életnek, amelytől szinte kegyelettel hőkölök vissza és valóban távol a vitatkozás vágyától keresem az okát Hans Dietrich zárkózottságának, értetlenségének, sőt annak, hogy még csak jelét sem mutatja bármiféle megértés szükségének. De ez hiábavaló fáradság. Ki tudja, hol vannak az okok, és milyenek, és vannak-e egyáltalán, valamilyen határozott formában. Ám, ha így is volna, ha ki is mondta volna őket, ez, mit sem változtatva az irtózatosságon és a pusztításon, amit maga után hagyott, csak őr nézve bírna fontossággal: mint az ő véleménye és portréjának még egy vonása. De nem tette meg. S ebben az esetben az is, hogy nem tette meg, mond valamit róla. Habár igazán nem tudhatom, mi lehet ez, mert ahhoz egy másfajta észjárás okfejtése kellek, mégis, ennek a nyaktörő útján, néhány sorsdöntő hónapon keresztül nyomon követett ismeretlenek általános vonásaiból következtetni tudok arra, mi az értéke lehetséges, feltételezett, bár ki nem mondott s ezért meghatározatlan indokainak. Ez az élet többet mond, mint minden indok, s ezért ebben az esetben fölösleges megnevezni őket. Ez az élet hitelesebb,

HANS HARTUNG kép T 1962—E37

mint minden szó, mert kimondatlanul is magában hordja egy közönséges és reprezentatív egyéniség egész volumenjét. Következésképp a válasz is arra, hogy milyen ez az egyéniség, hitelesebb: közeli, közvetlenebb ebben az anyagban, amely adva van, és nincs körülírva.

És éppen ezt keresem. Makacs vizsgálódásaimnak s éppoly konok félelmeimnek saját már elmosódott, már kuriózus alakom felkutatásának, nyugtalan érdeklődésemnek tárgya épp az, hogy ellenfelemnek, időm megsemmisítőjének, a világot dúló, felsőbbrendű német katonának bensőjét éppen így, egy ilyen anyagon keresztül tárjam föl. Nem a szavai érdekelnek, hanem a lélegzése. Mert valóban, olykor egészen odáig jutok, hogy elnézve hozzáférhetetlen figuráját, felmerül bennem a kérdés, hogy egyáltalán úgy lélegzik-e, mint mi. S ha gyöngeségét a félelemben nagysággá fordítom át és felteszem a kérdést, hogy így van-e, akkor ezt meg is kell világítanom.

Hans Dietrich itt fekszik előttem, szavainak anyagában, maga is e szavak anyaga, de kétségkívül létezik rajtuk kívül is, és egészen addig a pillanatig, amíg rájuk nem vetem a szememet és míg végig nem olvasom őket, mintha látnám az életben, a szavak keletkezésének határán onnan. Ott látom, vezényszavakkal diktált akciókba szétszórva, mindeztől beleágyazva egy szavakkal még meg nem formált történés zűrzavarába, megfogalmazatlanul (ami szintén egy fajta önagitálás volna, de olyan, amely a szférák határaihoz hasonlóan megosztaná életét), szétszóródva térben és időben, egy adott állapot öncélú tényének egyszerűségében, tökéletes indokoltóságában s épp oly tökéletes indokolatlanóságában, egy állapotban, amely azért van, mert van. Éli az életét, azzal a fesztelen természetességgel, amelyről már annyi szó esett s amelyről — ha jól belenézünk — azt is tudjuk, hogy nem gondatlanság s nem valami engedetlenség kezdete. Ez voltaképpen csak egy belső ellenállás kifejezése, az elviselés módja, amely nélkül Hans Dietrich nem tudná elfogadni, elviselni és megtenni azt, amit tennie kell. Még így is olykor-olykor megtántorodik a megpróbáltatások terhe alatt; de ez a kizökkenés egészséges (ha egyáltalán így lehet nevezni) és rövid életű. Egy-két nap után a pillanatnyi veszélyes lelki zavar kellően világos határokat és formákat ölt ahhoz, hogy ellenőrizhesse és elfogadhatóvá tegye, elfelejtse. Így telnek Hans Dietrich életének napjai, Löhr vezérezredes csapatainak haditényekre és a harc szélcsendjeire épülő kollektív életében, egy hadigépezet klasszikus működésében, ahol minden úgy történik, ahogyan történnie kell s ahol egy Hans Dietrich számára talán másként nem is történhet. Ámde mindez, bárhogy is legyen és bármennyire is kitöltse mindennapjait, nem foglalja le, vagy nem veszi igénybe szükségképpen belső egyéniségének és belső életének egész területét. Mert amellet, hogy megteszi mindazt, amit tennie kell, nyugodtan található magában elegendő helyet a legkülönbélebb hangulatok számára: lehet hallgatnia, semmire sem gondolnia, vagy elmerülnie valami egészen egyéni, távoli és mellékes gondolatokba, felmerülhetnének benne kérdések, ingadozások, habozások, álmok, félelmek — ki tudja még mi minden. Azonkívül, valamiképpen elhatárolhatná magát attól a véres utazástól, amelyben már hónapok óta részt vesz, a munkától, amit végezni kénytelen és végez is, de persze: csak belül, önmagában. (Ki tudja, talán így még meg is menthetné magát).

Más egyebet nem is igen kívánhatunk tőle. Mit? Hogy lázadjon vagy szenvedjen? — Ő ezzel szemben olyasmit tesz, ami, nemcsak első pillantásra és nemcsak először kimondva, a légnagyobb mértékben természetesnek látszik: ebben a súlyos és veszélyes kavargásban úgy él, mint az az ember, akinek mindez, persze, nehezebbre esik, de ha már így

kell lennie, megőrzi benne önmagát, olyannak, amilyenek született, integrálisan és jelenvalóan; természetesnek, közönségesnek, egyetértőnek.

Szinte zavarba hoz, hogy Hans Dietrichnek ezt a közönységességét, ezt a kényszeredettség hiján való természetességét, amelyet jóindulatúan a javára írtunk, sőt már-már a különválás kezdetének véltünk, most egyszerre, kegyetlenül megfordítva, a történésekkel való egyetértésnek minősíték, aktív, élő beleegyezésnek, amely nem riad vissza a német átlagkatona egyéniségének legtávolibb, naiv-öntudatlan mélységeitől sem. De ha úgy vizsgálom Hans Dietrichet, az élményein és naplóján keresztül, s aztán élő, bár térben már eltávolodott figuráján is keresztül, hogy felhasználhassam mint tárgyat, mint valamit, amit tudok, érzek, amivel rendelkezem, de ami nem én vagyok, mint valami prizmat, amelyen át valahol valamiben sikerül rajtakapnom és elemeire bontanom, — mindig és mindenképpen összefüggéseiben, egészében kell áttekintennem. Úgy, ahogyan él, egész lényével, ki nem kezdetten, szabadon tárt érzékekkel.

Látni kell a gépfegyver mellett, járőrben, az országutakon. És mindezekben a helyzetekben élet-szubsztanciája, életérzése, az, amit szinte fizikai érzéketlenséggel hordozunk magunkban, teljesen nyugodt és sértetlen. A napló minden percben feltárja előttünk, hogy ez a legbelsőbb én, ha időnként el is fedik az események felhői, amelyeket szét kell oszlatni, újra meg újra megjelenik, még hozzá egyenesen lenyűgözően világos formában: mint egy lélegzetvételnél, naiv-öntudatlan kikapcsolódás tiszta pillanata, amikor csak a tájat nézi, amikor fürdik vagy hallgatja a tenger hullámverését, s a kolompokat az éjszakában. Amikor az élet — ami a legszebb — önmagából, önjerejéből épül, tisztul, rendeződik.

Ezek a nyugalom és nyíltság órái. Ilyenkor Hans Dietrich szemtől szembe áll a rajta kívül létező dolgok folyásával és szövődésével, egy olyan egyetértésben, amely voltaképpen nem más, mint egyéniségének azonosulása helyzetének és környezetének minden — adott esetben tudjuk milyen — viszonylatával és viszonylatosságával. Hans Dietrich átengedi magát nekik, érintetlen sérthetlensége mélyéből, a megfigyelés villámszerű mozdulatával, mindegy, hogy veszélyektől betemetve-e, vagy élvezetekbe merülve. Őt nem rántja görcsbe, nem korlátozza és rettentí vissza semmi rajta kívülálló. Míg az a táborbeli ifjú, ennek a soha véget nem érő háberúnak másik kuriózus ólomkatonája, csupa korlát és görcsös visszautasítás s egy pillanatra se lélegezhet fel abban az alapjában véve egészen nevetséges harcában, a német táborok s a táborok Németországa világával, annak napjaival és éjszakáival, mint e világ kiszemelt ellensége. Hans Dietrich jólesően és nyugodtan, mint a maga természetes elemébe, bocsátkozik az adott föld, ég és idő hullámaiba.

Ezt aránylag könnyen meg lehetne magyarázni más-más helyzetükkel, ha a környező világ nem támasztaná a maga külön szükségszerűségeit és igényeit és ha bennük épp oly objektíven nem működne egy belső világ, valamennyi kényszerével, — ami minden kérdést a másik oldaláról nyit meg. Mert itt, a német katona körül, ez az én földem, az én szomorú fogoly ólomkatonám földje, a mi földünk, amelyet mi élünk és mi tesszük azzá ami. Hans Dietrich pedig csak meghódította s közben természetes és sérthetetlen tudott maradni. Számára ez olyan volt, mint minden más munka. — Nézzék, szinte hihetetlen, hogyan sikerül ez neki! Milyen hibátlanul egész ez az ember! — Az a szép éjjeli tenger Szalonikinél (10.25.) éppúgy morajlik bele magános őrátállításába, az olajfák között, mint ahogy a tengerparti görög falu látképe átvillan a lövöldözésen (10.22.); vagy akár nézzük november 10 zűrzavaros napját a következő napi kibővített leírásban, ahogyan a már elcsituló emlékezés rögzíti:

...Der Tag brach an die schneebedeckten Gipfel wurden sichtbar. Flüsternd Befehle. Grauen beschlich uns. Die Kälte frass uns fast. Gedecktes Vorgehen. Da ein steifgefrorener Toter. Nun rennen ums leben. Wir rannten. Aber kein Schuss fiel. Wieder Deckung. Unsere MGs und Granatwerfer schossen. Die Bulgaren antworteten nicht. Die aufgehende Sonne enthüllt eine herrliche winterliche Berglandschaft. Scheinbar friedlich schlummerten die Dörfchen. Mühelos durchkammten wir den Wald an der Höhe, wo tags vorher der Bulgare gewesen. Ohne feindlichen Beschuss wurde die gestellte Aufgabe gelöst. Darauf stürzten wir wieder ins Tal hinab wo in der Ebene die weissen Dächer der Gehöfte leuchteten. Es war noch früh. Ich ging noch zum Schuster, dann Mittag, waschen u. a. Und wie herrlich: wir schliefen seit langer Zeit ungestört die Nacht durch. Es war aber kalt. Auch heute ungestört. Vollbad. Wäsche. Briefe von Ma, lesen, wärmen Schokolade. Draussen Schnee...²

Nyugodt és szinte súlytalan a maga zárt világában, az egymást követő, egymásra rakodó, egymásba torkolló csaták tüzeiben. ennek az országnak az útjain, amelyeket nap mint nap tapos. Zavartalan, benne, körülötte semmi de semmi komplikáció. Ha valami nyugtalanítja, azok nagyon evilági, nagyon elhárítható gondok — a katonaelet szükség-szerű fáradalmai; amint megszűnnek, azonnal minden elcsitul és normálissá válik. Es Hans Dietrich is valóságosan normális. Nincs benne semmi embertelen, egészségtelen. Tetőtől talpig, teljesen és arányosan kitölti és meghatározza az az élet, amelyet élni kénytelen. Ő kezdettől fogva véges-végig az, aki volt — berlini, niederschönhauseni lakos, tagja egy világnak, amellyel a posta rendszeres összeköttetést biztosít számára, a világháború rettenetes zűre ellenére, egy világnak, amely biztosan és megbízhatóan áll a helyén, az amerikaiak ellenére, az oroszok ellenére, s amely ennek az embernek egész életére elegendő látókört nyújt. Ez a világ, beidegzett szokásaival, az, hogy rendszeresen tisztálkodik, forró csokoládét iszik, karácsonyt ünnepel, s mit tudom én, még milyen közönséges és békebeli dolgokat művel, s hogy mindez benne van, mint a súlypontja, mindenek alatt, s a háborús forgatag, az utolsó, kétségbeesett balkáni visszavonulása borzalmas rendetlenségében is újra meg újra, tökéletesen megbízhatóan talpra állítja.

De ha jól megnézzük, közönséges ember. Mindez egészen közönséges. Ember, mint akárki más, mint mi mindannyian, mint én, mint az én kicsivé zsurorodott, távoli és már kuriózus alakom az időben, amely-

² Hajnalodott, láthatóvá lettek a hófödte hegyormok. Suttogva kiadott parancsok. Borzalom fogott el bennünket. Majd megvesztünk a hidegtől. Fedezett előnyomulás. Itt egy megmerevedett halott. Most az életünkért rohanunk. Rohantunk. De lövés nem hallatszott. Újra fedezékbe. Gépfegyvereink és gránátvetőink tüzeltek. A bolgárok nem válaszoltak. A felkelő nap pompás téli hegyvidéki tájat tárt elénk. A falvak látszólag békésen aludtak. Baj nélkül átfésültük az erdőt azon a magaslaton, ahol egy nappal előbb a bolgár volt. Ellenséges lövés nélkül megoldottuk a kitűzött feladatot. Utána újra lerohantunk a völgybe, ahol a parasztházak fehér tetői világítottak. Még korán volt. Még elmentem a cipészhez, azután déli, mosakodás stb. És milyen nagy-szerű: hosszú idő után zavartalanul átaludtuk az éjszakát. De hideg volt. A mai nap is zavartalan. Fürdés, fehérnemű-váltás, levelek Matól, olvasás, meleg csokoládé. Kint hó...

nek anakronisztikus voltára megesküdtem volna. Egy alak, amelybe egészen könnyen beleképzeltük magunkat.

De az idők mélyén csizmás lábát rajtunk tartja, az én földre döntött, kicsiny ólomfigurámon. S oly tökéletesen közömbös e figura iránt, irántunk, érzéketlen erre a másik világra, süket és vak. Főlényes, mondhatnánk, ha nem volna ilyen közönséges; közönséges, ha nem volna ilyen veszélyes; ember, mint mindenki más, ha nem hiányozna valamije az emberből.

Es így, hirtelenében félretéve azt, ami éppen a kezébe akadt, föl-pattan, puskához vagy gépfegyverhez ugrik, mint annyiszor azelőtt és tűzzel viszonzza a tüzet, amely erősödik, erősödik és — végül már valóságos uragán — kiáltozással, vérfagyasztó nótaszóval elegyedik, onnan túlról, az ellenséges lövészárkok felől.

Részlet a szerző *Egy német katona naplója* című könyvéből

Acs Károly fordítása